

פרק טז

יחסה של תורה לזרים שאינם אזרחי המדינה

נכון להיום (תשפ"ג), שוהים במדינת ישראל כ-25,000 מסתננים, עוד כ-30,000 תיירים שהסתיימה אשרת השהייה שלהם, כ-25,000 עובדים זרים בלתי חוקיים שפקע תוקף אשרת העבודה שלהם, ועוד כ-108,000 עובדים זרים עם אישור עבודה.¹ בסך הכל, כ-188,000 תושבים זרים שאינם אזרחים, המתגוררים בקביעות במדינת ישראל.²

זה למעלה מעשור³ שמדינת ישראל מתמודדת עם סוגיית הזרים השוהים בתחומה.⁴ להלן נברר מה היא דעת ההלכה בשאלת היחס הראוי כלפי תושבים

1. נתוני זרים בישראל אוקטובר 2022, רשות האוכלוסין וההגירה - <https://katzr.net/c9aaa0>.
2. לאורך פרק זה, נעשה שימוש במונח 'זרים'. חמש אוכלוסיות כלולות במונח זה:
א. מסתננים (מבקשי מקלט) - זרים שנכנסו לישראל ללא אישור.
ב. פליטים - מסתננים שבקשת המקלט שלהם אושרה.
ג. עובדים זרים חוקיים - זרים שנכנסו לישראל עם אישור עבודה מוגבל בזמן.
ד. עובדים זרים שאינם חוקיים (מהגרי עבודה) - זרים שנגמרה להם אשרת העבודה בישראל.
ה. תיירים ללא אשרה - זרים שכנסו לישראל עם אשרת תייר זמנית שהסתיימה.
3. כבר בשנת 2012, נדרש מרכז המחקר והמידע של הכנסת, להגיש לכנסת מחקר בדבר היחס לזרים בישראל ובמדינות אירופה: <https://katzr.net/32d3f7>.
4. יש להדגיש, שלמדינת ישראל אין מדיניות הגירה אל תחומיה (הן מדיניות קבלה, והן מדיניות זכויות). לאורך רוב שנות המדינה, הנחת היסוד הייתה כי אין צורך במדיניות סדורה, מאחר שמדינת ישראל אינה מדינת הגירה הקולטת אליה זרים ונותנת להם אזרחות (כמו ארה"ב), אלא מדינת עלייה הקולטת אליה אנשים מרקע מסוים, כלומר, 'מדינת שבות' המוכנה לקלוט לתוכה כל יהודי. פועל יוצא זה, גרם למצב שבו 'אילוץ שטח' הכתיבו למשרדי הממשלה לתת דעתם (בעיקר בחקיקות משנה; תקנות; נהלים; וחוזרי מנכ"ל) בדבר היחס הראוי לזרים. מובן שאין לראות בכל אלה משום מדיניות מוצהרת הנובעת מדיון מעמיק בנושא, אלא פתרונות נקודתיים לבעיות פרטניות. ניתן לראות בהערה הבאה שהמקור

אלו: אילו זכויות צריכה המדינה להעניק להם, והאם ועד כמה היחס אליהם צריך להיות מושפע מהיחס שמקובל כלפי זרים (כולל יהודים) במדינות העולם.⁵

א. צורת ההתיישובות של עבד שברח מאדונו

בפסוקי התורה לא מצאנו קביעה מפורשת בשאלת היחס הראוי לזרים שהגיעו לארץ ישראל. עם זאת, התייחסות קרובה לכך נמצאת בדין עבד שברח לארץ ישראל (דברים כג, טז-יז):

לא תסגיר עבד אל אדונו אשר ינצל אליך מעם אדונו. עמך יישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו.

הפסוק הראשון אוסר הסגרת עבד בורח לאדונו, והוא עשוי לשמש נקודת מוצא לבחינת השאלה העקרונית בדבר קליטת פליטים בארץ ישראל.⁶ עם זאת, הנושא שבו אנו עוסקים קשור בעיקר לפסוק השני, זה שעוסק באופן יישובו של העבד

לזכויות שמקבלים הזרים בישראל אינו חוקי הכנסת, אלא החלטות נקודתיות של שר או יו"ר וועדה.

5. להלן פירוט של זכויות שמקבלים כיום הזרים במדינת ישראל:

שירותי בריאות: לעובדים זרים חוקיים, המעסיק מחויב לרכוש ביטוח בריאות. שאר הזרים אינם זכאים לשירותי בריאות, אלא אם מדובר בשירותי בריאות חירום. ראה: <https://vanl.in/CirPP>

ביטוח לאומי: עובדים זרים חוקיים, זכאים לחלק משירותי ביטוח לאומי. ילדיהם נכללים 'דה פקטו' בביטוח לאומי משום שלפחות אחד מההורים שלהם מבוטח. שאר הזרים אינם זכאים לשירותי ביטוח לאומי. ראה: <https://vanl.in/kb96t>.

פליטים: מקבלים אשרה מסוג (2)א(5), תושב ארעי. לפיו הם זכאים למרבית שירותי המדינה, כמו אזרח רגיל. ראה: <https://vanl.in/8nTxW>.

ביטוח בריאות לקטינים: לפי משרד הבריאות (חוזר מנכ"ל מס' 5/2016), בכפוף לתשלום פרמיה חלקית על ידי הזרים, תשלום מדינת ישראל את המימון עבורם.

שירותי חינוך לקטינים: לפי משרד החינוך (חוזר מנכ"ל תש"ס/10(א)), יש להחיל את חוק חינוך חובה על כל הילדים החיים במדינת ישראל, ולתת להם חינוך חנם, בלי קשר למעמד הילד במרשם האוכלוסין.

שירותי רווחה לקטינים: משרד הרווחה נותן שירותים מצומצמים לילדי הזרים. ראה דו"ח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 'שירותי רווחה לילדים ללא מעמד אזרחי' - <https://katzr.net/627b53>.

6. על היחס לעצם קבלת פליטים וקליטתם, ראה לעיל פרק טו.

בארץ. הספרי (דברים רנט, יז) מסיק מלשון התורה הנחיות והגבלות בעניין זה, ומדבריו ניתן יהיה להשליך גם על יישובם של פליטים בארץ:⁷

עמך ישב - ולא בעיר עצמו. בקרבך - ולא בספר. במקום אשר יבחר - במקום שפרנסתו יוצאה. באחד שעריך - בשעריך ולא בירושלים, כשהוא אומר באחד שעריך - שלא יהא גולה מעיר לעיר. בטוב לו - מנוה הרע לנוה היפה. לא תוננו - זו הונית דברים.

בדברי הספרי ניתן לראות, מחד גיסא, הנחיה של דאגה לרווחת הזר, הכוללת יישובו במקום שבו יוכל למצוא פרנסה, מתן אפשרות של מגורי קבע במקום שמתאים לו, ושליטת גלותו מעיר לעיר. מאידך גיסא, בדברי הספרי נמצאת גם הגבלה על צורת חייו: אין לאפשר לזרים לגור במקום מיוחד רק להם, ואין לאפשר להם מגורים ליד הגבול. הגבלות אלו נובעות מרצון התורה למנוע מהתושבים הזרים להוות 'גיס חמישי', להצטרף לאויב, ולהתכנס להתנגדות משותפת נגד עם ישראל.

באופן זה הסביר המלבי"ם (דברים שם, יז):

ולמד בספרי, שלא בעיר בפני עצמה, ופירוש, שישב יחד עם בני ישראל, ולא שיהיה לו עיר מיוחדת לביתו ולעבדיו... ולא בספר, פירוש, עיר סמוך לגבול. וטעם שניהם, משום חשש שלא ימסרו העיר לאויבים. במקום אשר יבחר - הבורח, כשבא למקום שהוא בטוח ממי שבורח, יתיישב שם... מאשר יבחר, מקום שפרנסתו תהיה מצויה, שיהיה לו במה להחיות את נפשו... ואחרי שישב במקום שתהיה פרנסתו מצויה, יראו ליישבו במקום שראוי למזג גופו, שיהיה לו טוב באמת, לכן אמר הספרי, מנוה הרע לנוה היפה.⁸

7. נחלקו הפרשנים באיזה עבד מדובר: לדעת אונקלוס, שם, מדובר בעבד גוי, אך רש"י ציין לפירוש נוסף שלפיו מדובר בעבד כנעני, וכך פוסק גם הרמב"ם, הל' עבדים פ"ח הל' י-יא. אם דברי הספרי מתייחסים גם לעבד כנעני, שמוגדר כמי ש"יצא מכלל נוכרי ולכלל ישראל לא בא" (סנהדרין נח ע"ב) - קל וחומר שיהיה נוגע למי שאינו יהודי כלל. מדברי פוסקים נראה שדברי הספרי מתייחסים לגר תושב - עי' השגת הראב"ד, הל' איסורי ביאה פי"ד ה"ח, ומאירי, יבמות מח ע"ב. וראה הרב ישראל רוזן, 'נכרים במדינה יהודית - אוטונומיה או פיזור', תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 259-266; הרב פרופ' נריה גוטל, 'גירוש מסתננים', תחומין לט (תשע"ט), עמ' 221-238.

8. בצורה דומה ביארו ר"י אברבנאל והמשך חכמה, שם.

עיקרון דומה עולה מדברי הגמרא (עבודה זרה כא ע"א):

רבי יוסי אומר: בארץ ישראל משכירין להם בתים... אמר רב יוסף: ובלבד שלא יעשנה שכונה. וכמה שכונה? תנא: אין שכונה פחותה משלשה בני אדם.

כלומר, גם כאשר מאפשרים לזרים שאינם אויבים לגור בארץ ישראל, אין לאפשר להם להתרכז במקום אחד. תוס' (שם ד"ה אלפני) מסבירים, שאיסור עשיית השכונה נובע מחשש שיגיע מכך היזק לישראל.⁹ איסור זה נפסק להלכה בדברי הרמב"ם (הל' ע"ז פ"י ה"ג).

בשו"ת ציץ אליעזר (י, סי' א, אות יא) פסק, שאין לאפשר לזרים לגור במקום אחד, כך שיהוו רוב מהמתיישבים שם, זאת משום שעלולות להיווצר מכך בעיות ביטחוניות. עוד הוסיף, שיש בכך גם פגיעה בקדושת המקום,¹⁰ לכן יש לפזרם בכמה מקומות יישוב.

ב. יחס חומל ואוהב כלפי הזרים

גם ממקורות הגותיים, ניתן ללמוד על הכוונת התורה להעניק יחס חומל ואוהב כלפי זרים שנמצאים בארץ, הגם שאינם גרי צדק או גרי תושב, שהם בעלי זכות מגורים בארץ.

התורה (דברים י, יט) מצווה על אהבת הגר: "ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים". ספר החינוך (מצווה תלא) מגדיר את מצוות אהבת הגר, כעוסקת דווקא במי שבא להתגייר ולשמור תורה ומצוות:

שנצטוונו לאהוב הגרים, כלומר שנזהר שלא לצער אותם בשום דבר, אבל נעשה להם טובה ונגמול אותם חסד כפי הראוי והיכולת. והגרים הם כל מי שנתחבר אלינו משאר האומות שהניח דתו ונכנס בדתנו.

9. יצוין שהרב דב ליאור, שו"ת דבר חברון, ג, עמ' שד, פסק שאין לקבל כיום פליטים מחשש שיחברו לשונאינו.

10. ראייתו היא משיטת תוס', כתובות מה ע"ב ד"ה על, שקדושת ערי חומה בטלה כשיושבים בהן רוב גויים; אולם, לא ברור כיצד ניתן להסיק מקדושתן הייחודית של ערים אלו. ראה גם משך חכמה, שם, בביאור דרשת הספרי הנ"ל לפי גרסת הגר"א.

ואולם, ספר החינוך למד מכאן גם עיקרון מוסרי כללי:¹¹ יש לאהוב אדם שנמצא בארץ זרה לו, כמו שעם ישראל היה זר בארץ מצרים:

ויש לנו ללמוד מן המצוה היקרה הזאת, לרחם על אדם שהוא בעיר שאינה ארץ מולדתו ומקום משפחת אבותיו, ולא נעביר עליו הדרך במצאנו אותו יחידי ורחקו מעליו עוזריו, כמו שאנו רואים שהתורה תזהירנו לרחם על כל מי שצריך עזר, ועם המדות הללו נזכה להיות מרוחמים מהשם יתברך, וברכות שמים ינוחו על ראשנו. והכתוב רמז טעם הציווי באמרו 'כי גרים הייתם בארץ מצרים', הזכיר לנו שכבר נכוננו בצער הגדול ההוא שיש לכל איש הרואה את עצמו בתוך אנשים זרים ובארץ נוכריה, ובזכרנו גודל דאגת הלב שיש בדבר וכי כבר עבר עלינו והשם בחסדיו הוציאנו משם, יכמרו רחמינו על כל אדם שהוא כן.

החפץ חיים (ספר המצוות הקצר, מצוות עשה סא) כתב שיש להתייחס באהבה ואחוה לזר שהגיע למקומך, גם אם לא התגייר:

מצוות עשה לאהוב את הגר, שנאמר (דברים י, יט): 'ואהבתם את הגר'. וזוהי מצוה נוספת על 'ואהבת לרעך כמוך'... ופירוש גר כאן, הוא שבא מארץ אחרת ומעיר אחרת לגור אתנו, ומכל שכן גר שנתגייר.

עם זאת, יש לציין שהחינוך והחפץ חיים עסקו באדם בודד שנקלע לארץ זרה, ולא במצב שבו מגיעים עשרות אלפי זרים.¹²

11. עי' מנחת חינוך, שם, שדברי החינוך דלהלן הם על דרך המוסר, ואינם מגדרי המצווה. אמנם מדברי החפץ חיים דלהלן, אפשר שסבר שזו כן הגדרת המצווה, ועי' חשבונות של מצוה (לאדר"ת), מצווה תלא. מדבריו עולה שדברי החינוך והמנחת חינוך שם מתייחסים לגוי זר, וראה שם דבריו על רש"י שמות כב, כ ד"ה כי. וראה משטר ומדינה בישראל ע"פ התורה, ג, סעיף רלג הערה 20, שפירש שדברי המנחת חינוך שם מתייחסים לגוי. מסקנה זו של החינוך היא כשיטתו, שמצוות אהבת הגר נובעת ממצבו הנחות, אולם מדברי הרמב"ם בספר המצוות, עשין רז, נראה שהמצווה נובעת מבחירתו של הגר להסתופף תחת כנפי השכינה; עמדו על כך הרב אברהם שרמן במאמרו: 'הגיוור - מצוה, רשות, איסור', תורה שבעל פה כט (תשמ"ח), עמ' עו-עז, וכן הרב פרופ' נריה גוטל, במאמרו שם.

12. ראוי לציין שמדינת ישראל נהגה בחמלה ורחמים ביחס לזרים, ובכמה מקרים העניקה אזרחות לזרים גם כשלא נמצאה מדינה בעולם שרצתה לקבלם: בשנת 1979, קלטה מדינת ישראל 66 פליטים וייטנאמיים, ביניהם נשים וילדים. פליטים אלו היטלטלו בספינה רעועה בלב ים, כאשר ספינות אחרות שעברו באזור לא שעו לקריאות המצוקה שלהם, ואף מדינה

אם כן, נמצא שממקורות ההלכה עולה הנחייה לדאוג לרווחת זרים - הפליטים - ובד בבד להגביל את אזורי המגורים שלהם.¹³ להלן (ג.4) נבחן את התחומים שבהם מוטל עלינו לדאוג לרווחתם.

ג. 'דרכי שלום' ו'משום איבה'

כאשר דנים בשאלת היחס לזרים, יש לתת את הדעת לסוגיות 'דרכי שלום' ו'משום איבה'.

1. 'דרכי שלום' - יחס חיובי אוניברסלי

המושג 'דרכי שלום' הוזכר בחז"ל כנימוק להנחיה כללית לנהוג בדרך הישר והטוב - הן בין ישראל לגוי, הן בתוך חלקים שונים בעם ישראל. המשנה (גיטין פ"ה מ"ח) מציגה הנחיות להנהגת דרכי שלום בין קבוצות שונות:

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום: כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום. מערבין בבית ישן, מפני דרכי שלום. בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון, מפני דרכי שלום... מציאת חרש שוטה וקטן, יש בהן משום גזל, מפני דרכי שלום; ר' יוסי אומר: גזל גמור. עני המנקף בראש הזית, מה שתחתיו גזל, מפני דרכי שלום; ר' יוסי אומר: גזל גמור. אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה, מפני דרכי שלום.

ישנו אפוא מכלול הלכות שקבעו חז"ל, כדי ליצור מערכת חברתית של טוב ויושר: בין כהנים, לוויים וישראלים, בין שכנים הגרים בסמיכות למקור המים, וגם בין גויים ליהודים.

ברחבי העולם לא הסכימה לקבל אותם. פליטים אלו הובאו לארץ, וקיבלו אזרחות מלאה. במהלך שנת 1979, קלטה ישראל עוד מאות פליטים וייטנאמיים. בשנת 1993, קלטה ישראל 84 פליטים מבוסניה והעניקה להם תושבות קבע. ראה אתר נציבות האו"ם לפליטים בישראל: <https://katzr.net/a4e662>.

13. להרחבה, ראה שו"ת משיב מלחמה, א, סי' יז; הרב יהודה גרשוני, 'המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 180-192; הרב ישראל רוזן, שם.

בהתאם, הורתה הגמרא (גיטין סא ע"א) לנהוג עם הגויים בדרכי שלום: "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום", וכך פסק הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"י הי"ב). הרמב"ם תלה זאת בציווי ה' להליכה בדרכי נועם ושלום עם כלל הנבראים ובתיאורו של ה' כטוב לכל:

אפילו הגוים - ציוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר: 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', ונאמר: 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'.¹⁴

אין מדובר בשיקול תועלתני, אלא ביחס חיובי שבין היהודי לגוי, אשר נובע מערכי מוסר יהודי.¹⁵ וכך סיכם את הדברים הרב איסר יהודה אונטרמן (שו"ת שבט מיהודה, ג, סי' ע):¹⁶

למדים אנו כי דרכי התורה ונתיבותיה הן בנועם ובשלום, ובמכוונות להמטרה הגדולה שלנו, להידמות במעשינו להבורא יתברך. מה הוא טוב ומרחם לכל, אף אתה תשאף להיות טוב ומרחם לכל.

2. 'דרכי שלום' - יחס תועלתני נקודתי

יש מהראשונים שנקטו בזה גישה מצמצמת. לדידם, מדובר בהנחיה תועלתנית, אשר מטרתה היא שהגויים לא ייפגעו מיחס היהודים אליהם וישיבו להם במטבע

14. ראשונים ואחרונים רבים פסקו כך: רשב"א, גיטין סא ע"א; ריטב"א, שם; ר"ן, על הרי"ף גיטין כח ע"א; סמ"ג, עשין קסב; טור, יו"ד סי' קנא; פרישה, שם אות כא; שו"ע, שם קנא, יב; ב"ח, שם סקי"א; ט"ז, שם סק"ט; ש"ך, שם סקי"ט; ביאור הגר"א, שם סק"כ; ועוד.

15. לכאורה היה מקום להקשות על הבנה זו מדברי השו"ע, או"ח תרצד, ג: "אין מדקדקים במעות פורים, אלא כל מי שפושט ידו ליטול נותנים לו; ובמקום שנהגו ליתן אף לאינו יהודי, נותנים". הרי שהשו"ע כתב שרק במקום שכבר נהגו ליתן מתנות לאביונים נותנים להם, כלומר, שיקול תועלתני ולא ערך מוסרי. אולם, נראה כי למתנות לאביונים דין שונה משאר דיני צדקה, כדברי ערוך השולחן, או"ח תרצד, ז: "וכבר כתבנו שאין מדקדקין במעות פורים, וכל הפושט יד ליטול נותנין לו. ובמקום שנהגו ליתן אף לכותי, נותנים, מפני דרכי שלום, דכל הצדקות וודאי נותנים להם, כמ"ש ביו"ד סי' רנ"א, אלא דמעות פורים - כיון דהם רק לשמחת פורים, מהראוי שלא ליתן רק לישראל, אמנם מכל מקום, היכי דנהוג נהוג".

16. וראה גם שו"ת התעוררות תשובה, ב, סי' מא.

של שנאה.

כך לדוגמה, המרדכי (גיטין רמז תסד) דייק מפירושו של רש"י לגמרא (גיטין שם), שההלכה שקוברים מתי גויים אמורה רק כשהם נמצאו יחד עם יהודים, ולא במקרה שנמצא גוי הרוג לבדו:

וקוברין מתי עובדי כוכבים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום - פירש הקונטרס, מתעסקין בהם, אם מצאו הרוגים עם מתי ישראל. ומפירושו נראה שאין מפרנסין או קוברין או מבקרין חולין, אלא דוקא עם ישראל.¹⁷

לימים, הילך בדרך זו הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, ט, סי' לג):¹⁸

ברור ביותר שפשוטם של דברים, 'מפני' דרכי שלום, הוא שדבר זה אינו מן הדין לעשותו, או אפילו מנוגד לדין, אעפ"כ יש לעשותו 'מפני' דרכי שלום בלבד... ובכן, לא זו בלבד שכל מה שנאמר 'מפני דרכי שלום' הוא בדיעבד בלבד, ולא לכתחילה, אלא אף גם זאת - אלמלא החשש של ערעור יחסי השלום, הוא איסור חמור, שמחזיק ידי רשעי עולם.¹⁹

כלומר, היתר דרכי שלום נאמר רק כדי למנוע מריבה עם הגויים. על כן, כאשר בא גוי בפני עצמו לבקש צדקה, אין לתת לו. טעם הדבר הוא, שהותר לתת לגויים רק כאשר יש חשש איבה, זאת שלא כשיטה הקודמת הרואה בדרכי שלום עם הגויים

17. הב"ח, יו"ד סי' קנא ד"ה וכן מותר, האריך בביאור הדעות השונות בסוגיה, וציין: "וכבר נהגו לפרנס ענייהם אף בלא עניי ישראל", והוסיף על כך הרב שלמה גורן בספרו תורת המדינה, פרק יט עמ' 288-297.

18. בשנת תשמ"ח, נערך כנס באוניברסיטת תל אביב בדבר יחסי ישראל והתפוצות. רח"ד הלוי נשא שם דברים אלו על יחס התורה לגויים וסוגיית דרכי שלום. דבריו ראו אור בכתב במאמרו: 'דרכי שלום ביחסים בין יהודים לשאינם יהודים', תחומין ט (תשמ"ט), עמ' 73-77. לאור הרצאתו, שלח לו פרופ' אביעזר רביצקי מכתב עם מאמרו של הרב אונטרמן. ראה חלופת מכתבים ביניהם בספר יהדות של חיים (תשס"ז), עמ' 255-285.

19. למעשה, ביחס לגויים הסכים רח"ד הלוי עם רא"י אונטרמן, מכיוון שבימינו, מדובר על גויים שאינם עובדי ע"ז, ואיתם יש לנהוג בכל מקרה בדרכי שלום, מתוך חובה אנושית: "שכל מה שנאמר 'מפני דרכי שלום', הוא בדיעבד בלבד ולא לכתחילה... אבל בזמננו, כאשר אין עובדי ע"ז, אלא שמנהג אבותיהם בידיהם... אין שום הכרח לשמור על יחסים אלה 'מפני דרכי שלום' בלבד, אלא מתוך חובה אנושית - מוסרית".

ערך לכתחילאי בפני עצמו.²⁰

3. 'משום איבה' - עזרה לגויים מחשש שגנאה

לעומת המושג 'דרכי שלום', שמשמעו יחס חיובי עצמי או תועלתני, משמעות המושג 'משום איבה' היא מניעת התפתחות שנאת גויים כלפי יהודים. במקומות שבהם חז"ל השתמשו בהנמקת 'משום איבה',²¹ מדובר על הימנעות מהבערת ריב ומדון, אף כאשר עומד מנגד איסור מפורש. לדוגמה, המשנה (עבודה זרה פ"ב מ"א) קבעה ש"בת ישראל לא תילד את עובדת כוכבים, מפני שמילדת בן לע"ז... בת ישראל לא תניק בנה של עובדת כוכבים". הגמרא (ע"ז כו ע"א) התירה איסורים אלו 'משום איבה': "יהודית מילדת עובדת כוכבים בשכר, אבל לא בחינם. אמר רב יוסף, בשכר שרי, משום איבה... אנוקי בשכר שרי, משום איבה". וכך נפסקה הלכה (רמב"ם, הל' עבודה זרה פ"ט ה"ט"ז;²² טור ושו"ע, יו"ד קנד, ב).

ראשונים נחלקו בשאלה, האם חז"ל התירו לעבור על איסורי דרבנן שונים משום איבה, או שהיתר שייך רק לאיסורי דרבנן מסוימים שקשורים ליחס בינינו ובין הגויים. שיטת הריטב"א (ע"ז כו ע"א ד"ה שרי) היא שאין לעבור על איסורי דרבנן "משום איבה", והותרו רק האיסורים המסוימים הקשורים ליחסו לגויים. לעומת זאת, לשיטת תוספות רבנו אלחנן²³ (ע"ז שם ד"ה סבר), מותר לעבור על איסורי דרבנן משום איבה. הפרי מגדים (או"ח אשל אברהם של, ב) הסתפק בשאלה זו, ולעומתו, בשו"ת דברי חיים (או"ח ס, סי כה) התיר לעבור על איסורי דרבנן כדי לרפא גוי, וכתב שכן היא פשטות הסוגיה. כך או כך, נראה שאיסורי דאורייתא לא הותרו מטעם זה, וכמו שסיכם המשנ"ב (שם) בהתייחסותו לחילול שבת לצורך הצלת גוי:

ודע דהרופאים בזמנינו, אפילו היותר כשרים, אינם נזהרים בזה כלל, דמעשים

20. לסקירה מקיפה על סוגיית דרכי שלום, ראה: פרופ' אליאב שוחטמן, יחסי יהודים עם נכרים - "מפני דרכי שלום" ו"משום איבה", מחניים [החדש] 1 (טבת תשנ"ב), עמ' 52-73. במסקנתו (עמ' 61) כתב: "גם תקנות אלה הן מפני דרכי שלום, ובדומה לתקנות שנזכרו לעיל - אף באלו אין משום היתר לעבור על איסור כלשהו".

21. ראה יומא יב ע"ב; חגיגה כב ע"א; יבמות צ ע"ב; כתובות נח ע"ב; בבא מציעא לב ע"ב; בבא בתרא נ ע"א; עבודה זרה ו ע"ב; עבודה זרה כו ע"א ועוד.

22. וכך גם בהל' עבודה זרה פ"י ה"ב.

23. כך משמע גם בתוספות בסוגיה, עבודה זרה כו ע"א ד"ה סבר, שנקטו שאין לעבור על איסור דאורייתא משום איבה, ומשמע שעל איסור דרבנן מותר לעבור.

בכל שבת שנוסעים כמה פרסאות לרפאות עובדי כוכבים, וכותבין ושוחקין סממנים בעצמן, ואין להם על מה שיסמוכו, דאפילו אם נימא דמותר לחלל שבת באיסור דרבנן משום איבה בין העו"ג [אף דגם זה אינו ברור, עיין בפמ"ג], איסור דאורייתא בודאי אסור לכו"ע, ומחללי שבת גמורים הם במזיד, השם ישמרנו.

למרות דברים אלו, כאשר הסכנה הצפויה ליהודים על ידי גויים גובלת במצב של פיקוח נפש, מותר אף לעבור על איסורי דאורייתא כדי להימנע מכניסה למציאות מסוכנת זו, כמו כל איסורי התורה שנדחים עקב סכנת נפשות. כך פסק החתם סופר (שו"ת יו"ד סי' קלא): "ואם יש באיבה זו חשש סכנת נפשות, יש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא".²⁴ פסיקתו מהווה מסד לפוסקים שבאו לאחריו, שהתירו לרפא גויים בזמן הזה, ולעבור לשם כך גם על איסורי דאורייתא, וזאת מחשש פיקוח נפש.²⁵ את הסכנה המיוחדת שבזמננו, הדגיש בשו"ת אגרות משה (או"ח ד, סי' עט):

יש לחוש לסכנה כמדומני בכל מקום, וגם מצד פרסום הידיעות ע"י העיתונים תיכף, מה שנעשה בכל העולם, איכא המכשול למילף ממקום למקום, וגם הסתה להגדיל השנאה עד לרציחה גדול על ידי זה. לכן פשוט שבזמננו יש לדון זה כסכנה ממש, ויש להתיר כשנזדמן זה.²⁶

עם זאת, יש מי שסבור שבעת החדשה אין כל מקום להתיר איסורים משום איבה. כך כתב ר' אליהו מני (זכרונות אליהו, מערכת מס אות ח):

רוב מה שהתירו משום איבה, אין להתיר בזה הזמן... ואין אדם יכול לעשות לחבירו שום דבר בלא דין ומשפט. דוקא בזמנים שהיו הגוים עושים עלילות ברשע, יש לחוש שיעשה לו איזה עלילה, אבל בזמן הזה ליכא האי חששא, ולא יכול לעשות לו שום היזק... ובפרט שעניניו הרואות שבענין דררא דמונא, עושים היהודים לגויים כמה הכעסות, ואין חוששים לאיבה, ולמה לנו לחוש באיסורים לאיבה - לא תהיה כוהנת כפונדקית, אתמהא.

24. ועי' גם בדבריו בחלק ה, השמטות סי' קצד, שהאריך לבאר את החילוק שבין זמנם לזמן הזה.
25. עי' גם בשו"ת דברי חיים הנ"ל, שהזכיר ש"מתקנת הארצות" להתיר טיפול בגויים גם כשעוברים על איסור דאורייתא, וסיים: "אבל ראיתי זה בספר". למקורות נוספים ושיטות הפוסקים בזה, ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהד' תשס"ו), ב, ערך גוי, טור 453-455.
26. כעין סברה זו, נקט גם בשו"ת יביע אומר, ח, סי' לח, אותיות ד, ז.

לדעתו, בעת החדשה השתנתה המציאות, ולכן אין להעתיק את היתרי חז"ל והפוסקים, שדנו במציאות המורכבת של יהודים, במשטרי עבר השונים מהותית מהעת החדשה. כיום כבר אין חשש שהגויים ייטפלו ליהודים בעלילות רשע, ולכן אין מקום לעבור על איסורים כדי להימנע מיצירת איבה ושנאה בין יהודים לגויים.²⁷ אמנם, יש להניח שדבריו אינם אמורים במקום שיש חשש ממשי של פיקוח נפש.

האם ישנו חשש מבוסס שאי-הענקת זכויות אזרח מלאות - קרי, מימון מלא של שירותי חינוך, בריאות ורווחה לזרים השוהים בישראל - תגרום איבה כלפי מדינת ישראל או כלפי יהודים בעולם? יש לציין שבמדינות רבות, אזרחי המדינה מממנים לעצמם שירותי בריאות וחינוך, ולא המדינה.²⁸ בנוסף, לא מעט מדינות נוהגות יחס מחמיר בזרים ובמסתננים שהגיעו לשטחם.²⁹ לכן ספק אם כאשר מדינת

27. עם התקדמות הטכנולוגיה ותקשורת ההמונים, ניתן להפיץ כל אירוע במהירות ברחבי העולם. נתון זה אינו משנה את העיקרון, שבמציאות שלנו ירדה הסכנה של איבה. עם זאת, יש חשיבות רבה לדעת הקהל העולמית. במקרים מסוימים, פרסומים שונים בתקשורת עלולים להוביל לסכנה ליהודי העולם, ואף לכלל פיקוח נפש גמור. ראה הרב אביהוד שוורץ, 'פיקוח נפש תקשורת' תחומין ל (תש"ע), עמ' 87-94.

28. אמנם יש שוני בין ישראל למדינות אלו, מאחר שבישראל ישנו ביטוח בריאות ממלכתי שמוענק לכל אזרחי המדינה, ואינו מוענק לזרים החיים במדינה. עם זאת, יש לראות את נכסי הציבור של המדינה (ביטוח לאומי, ביטוח בריאות, חוקי חינוך חובה) כמשאב לאומי, המחולק בין השותפים בו - אזרחי המדינה בכללם, לעומת הזרים שאינם חלק מבעלי המשאב הציבורי. והרי זה כמו שאזרחי המדינה שותפים במשאב הגז שבשטח המדינה: הם חולקים בו, וזכאים לקבל תמלוגים ממשאב זה. להרחבה, ראה מאמרו של הרב יעקב אריאל: 'העלאת שיעור המס על רווחי גז ונפט', תחומין לב (תשע"ב), עמ' 160-172 (על חלוקת משאבים לאומיים, עי' לעיל פרק ה אות ב).

29. היחס שמדינת ישראל מעניקה לפליטים ומסתננים, אינו שונה מהותית מהנהוג בכמה מדינות. ראה: המכון לאסטרטגיה ציונית, 'הגירה ומדיניות: סקירה משווה (דצמבר 2019)', בכתובת: <https://katzr.net/8d4350>. יש להדגיש נקודה עקרונית: ההשוואה למדינות העולם אינה צריכה להתייחס לטענות והצהרות, אלא לנעשה בפועל - כן נקטו כמה פוסקים בנידונים הקרובים לנידוננו, ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'לחימה בשטח רווי אוכלוסיה אזרחית', תחומין כג (תשס"ג), עמ' 40: "מבחן ההסכמה האוניברסלית אינו ברטוריקה אלא בפרקטיקה, השאלה אינה מה מצהירות אומות העולם מן השפה ולחוץ, אלא כיצד הן נוהגות בפועל. כאשר דרות בכפיפה אחת הצהרות הומניות מזה והפגזות מסיביות מזה, מובן מאליו שהמשקל ההלכתי נקבע לפי המעש... מסר כפול אינו יכול ליצור תביעה הלכתית". כן ראה הרב אברהם יהודה שריר, 'אתיקה צבאית הלכתית', תחומין כה (תשס"ה), עמ' 435: "אין הצהרות נבובות, ואפילו הן חקוקות במגילה זו או אחרת, מחייבות. המוסכם בעמים

ישראל תפסיק לממן שירותי חינוך לזרים, יגרום הדבר לאיבה כלפי מדינת ישראל בעולם.³⁰ למעשה, שאלה עובדתית-השערתית זו צריכה להיענות על ידי מומחים לנושא.

4. סיכום: יחס טוב וישר כן, מימון מלא לא

הכוונת התורה היא לנהוג כלפי כלל הנבראים ביחס חיובי של טוב ויושר, וכדברי הפסוק שציטט הרמב"ם (תהלים קמה, ט): "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". מכאן שיש לתת שירותים בסיסיים לזרים. הנהגה זו אינה נובעת מחשש איבה, שהרי רוב הפוסקים נקטו שפירוש "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל" (גיטין סא ע"א), הוא לפרנס את עניי הגויים כמו עניי ישראל, ולא רק כאשר באו לבקש ביחד עם עניי ישראל.

אם כן, מכוח הלכות צדקה יש להעניק לזרים, במימון ממשלתי, שירותי בריאות חירום ומזון בסיסי.³¹ עם זאת, אין הכרח להעניק להם מימון מלא של שירותי בריאות, שהרי אפילו אזרחי המדינה משלמי המיסים אינם מקבלים דבר כזה, אלא רק בכפוף לתשלום ביטוח רפואי ומס בריאות, ולא תהא כהנת כפונדקית. יש לפרנס את עניי הגויים כמו שמפרנסים את עניי ישראל, אך אין לפרנס את עניי הגויים יותר מאשר את עניי ישראל.³²

התנהגותם בפועל, ורב המרחק בין המוצהר לנעשה בפועל. רבות הן האומות, וביניהן אף המתוקנות שבהן, רוממות 'טוהר הנשק' בגרונו, מעשה של צדקנות על פניהן ודם רב של נקיים על ידיהן".

30. הרב דב ליאור, שו"ת דבר חברון ג, סי' תכב, עמ' שג, נשאל שאלה הדומה לענייננו, האם ישנו חשש איבה אם ישראל לא תשלח משלחת סיוע לאזור מוכה אסון. הוא השיב: "מה גם שמדינות קרובות יותר לא שלחו סיוע כלל, וממילא לא נראה שיש כאן חשש איבה". הרי שכאשר יש ממדינות העולם הנמנעות ממתן סיוע, אין לחשוש לאיבה אם גם מדינת ישראל תנהג כך. בנוסף, ייתכן ואין לחשוש לאיבה בנושא זה של היחס לזרים, עקב הפגיעה הנלווית ביהדותה של המדינה בהגעת זרים נוספים. סמך לכך ניתן לראות בדבריו של הרב יעקב אריאל, 'שיתוף נכרים בשלטון במדינת ישראל', תחומין מג (תשפ"ג), עמ' 139: "בנושאים ישראלים מובהקים... אין מקום לשיקול של איבה. אדרבה, שיתוף והתערבות בנושאים ייחודיים אלו רק יחריפו את האיבה".

31. למסקנה זו גם הגיע הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל לפי התורה (מהד' תשע"ג), ד, פרק רפ, ב עמ' 1378: "תושב חוץ זכאי לקבל רק טיפול מציל חיים". וכן שם, רסח, ב: "תושב חוץ אינו זכאי לכלל שירותי הרווחה, אלא רק לסיוע חיוני".

32. הנטייה להעדיף את הרחוק מאשר את הקרוב, טמונה בבית מדרשה של הנצרות. ראה, הרב

ד. אמנת הפליטים

1. מחויבותה של מדינת ישראל לאמנת הפליטים

זווית נוספת לליבון סוגיה זו, היא מידת החיוב ההלכתי של מדינת ישראל לאמנת הפליטים. קודם לבירור הזווית ההלכתית, יש לעמוד על המשמעות החוקית של החתימה על אמנת הפליטים. יש הטוענים להשוות את הזרים³³ במדינת ישראל לשאר אזרחי המדינה, וזאת בשל חתימת מדינת ישראל על אמנת הפליטים הבינלאומית של האו"ם (1951).³⁴ נברר, אם כן, מה משמעות החתימה על אמנת הפליטים.

באמנה מופיעה הגדרה לפליטים שאליהם היא מתייחסת (מאגר כתבי האמנה של מדינת ישראל, אמנה 65):³⁵

לעניין אמנה זו, יהא המונח "פליט" חל באדם... הנמצא מחוץ לארץ אזרחותו בגלל מאורעות שאירעו לפני 1 בינואר 1951, ובגלל פחד מבוסס להיות נרדף... והוא חסר אזרחות, ואינו יכול לחזור לאותה ארץ או אינו רוצה בכך בגלל הפחד האמור.

האמנה מתייחסת רק על מי שהפך לפליט עד שנת 1951. פרוטוקול שהתווסף לאמנה בשנת 1967 (מאגר כתבי האמנה של מדינת ישראל, אמנה 690),³⁶ בא להחיל את

אליהו בן אמוזג, מוסר יהודי לעומת מוסר נוצרי, עמ' 121: "נאמר באוונגליון: 'מי שלא יעזוב אביו ואימו, אחיו ואחיותיו, כדי לחיות על פי התורה החדשה - לא ימלא חובתו בשלמות'... לא נכחד: ככל שהנצרות שוללת ופוסלת את הקשרים האישיים, ככל שהיא קופצת ידה כלפי מעגלי היסוד של החיים, כך היא עשירה ונדיבה כלפי הקשרים הכלליים הנוצרים בתוך ההמון המורחב".

33. מנימוקים שונים, הם סבורים שיש להחיל קביעה זו גם על זרים שהמדינה לא הכירה בהם כפליטים.

34. לדוגמא: מנכ"לית עמותת אס"ף (ארגון סיוע לפליטים), טענה בראיון: "אני בהחלט חושבת שהמדיניות של ישראל כלפי הפליטים היא חלק מהמדרון החלקק של צמצום המרחב הדמוקרטי בישראל, והפגיעה בזכויות האדם. ההתעמרות בפליטים התחילה כבר מזמן, ומהתחלה היא היתה אלימה מאוד. ישראל חתומה על האמנה של האו"ם, ולכאורה מכירה בסכנת החיים של הפליטים, ומוכפפת למדיניות של אי ההרחקה לאריתריאה וסודן או לאוקראינה". לראיון המלא, ראו: <https://katzr.net/d2a5ae>.

35. <https://katzr.net/66bfbfa>.

36. <https://katzr.net/d4a5d1>.

עקרונות האמנה גם על מי שנעשה פליט לאחר שנת 1951. מדינת ישראל חתמה עליו בשנת 1968, בכפוף להסתייגויות.³⁷

לפי מסמך רקע שהגיש מרכז המחקר והמידע של הכנסת, בנושא תפקיד הפרלמנט באישור אמנות והסכמים בינלאומיים,³⁸ עולה, שאין כוונת המדינה שסעיפי אמנה בינלאומית מצטרפים ישירות לספר החוקים שלה, אלא מדובר בהזדהות כללית עם רוח האמנה. מחויבות מלאה לפרטי האמנה נוצרת רק כאשר מערכת החקיקה קולטת אותם אל תוכה.

הצעת החוק: 'אמנת הפליט - להסדרת מעמד מבקשי מקלט ובפליטים בישראל' הונחה על שולחן הכנסת שמונה פעמים בשנים האחרונות, ובכולן היא לא עברה את הקריאה הטרומית.³⁹ הרי שלמרות הצטרפותה של מדינת ישראל אל אמנת הפליטים, הטמעת האמנה בחוק הישראלי הלכה למעשה, לא צלחה מעולם את הסכמת המחוקק. בנוסף, במסמך של הלשכה המשפטית של הכנסת (12.2021), בנושא 'קליטת אמנות במשפט המדינתי'⁴⁰ (עמ' 2-3), נכתב:

המונח אמנה בינלאומית (treaty) הוגדר באמנת וינה בדבר דיני אמנות, מיום 23 במאי 1969 (המכונה לעיתים גם "אמנת האמנות") כדלקמן: 'הסכם בינלאומי, הנערך בין מדינות בכתב, ומוסדר על-ידי המשפט הבינלאומי, אשר נכלל אם במסמך יחיד ואם בשני מסמכים או יותר הקשורים זה לזה, יהיה אשר יהיה הכינוי שלו... עוד יצוין, כי ישראל לא אשררה אמנה זו. מעבר לכך, ברובד המשפט הבינלאומי יש הימנעות מכוונת מקביעת הדרכים לאישור אמנות בדין המקומי. זאת, ככל הנראה, מתוך תפיסה של כבוד והכרה בריבונות המדינות, ובשל הקושי בקביעת צורת קליטה אחידה, בהינתן מגוון כה רחב של שיטות משפט.

נמצא שמדינת ישראל לא אשררה את 'אמנת האמנות', שבאה לתת תוקף חוקי לאמנות הבינלאומיות. הצטרפותה של מדינת ישראל לאמנת הפליטים מהווה רק

37. ההסתייגויות נוגעת לסעיפי ענישה, מעמד אישי, החזקת דרכונים והעברת נכסים (מובא בעמ' 32 בפרוטוקול).

38. <https://katrz.net/951085>.

39. ראה: <https://katrz.net/2dee3e>.

40. <https://katrz.net/08a4f0>.

הבעת הזדהות עקרונית עם מוסכמות בינלאומיות הנהוגות בין מדינות העולם בדבר היחס לפליטים, תוך השארת מרחב גמישות חקיקתי בדבר יישום האמנה לפרטיה.

2. תוקף החיוב ההלכתי לאמנות בינלאומיות

אחר שראינו שלאמנת הפליטים אין תוקף חוקי, לא נעסוק בהרחבה בנושא של החיוב ההלכתי לאמנות בינלאומיות, אלא רק נזכיר בקצרה שמחד גיסא, אין להקל במחויבות ההלכתית לאמנות הבינלאומיות, וזאת בשל חילול השם,⁴¹ ומאידך גיסא, גם כאשר יש חילול השם אין 'התקפלות' של ההלכה ומוסר התורה, למעט מקרים מיוחדים (לקמן אות ה).⁴²

41. בשל חשש חילול השם, קיים עם ישראל את השבועה שניתנה לגבעונים, יהושע ט, יח: "ולא הכום בני ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה בה' אלוהי ישראל", ומסבירה הגמרא בגטין מו ע"א: "והאי דלא קטלינהו, משום קדושת השם", וכך כתב גם הרמב"ם, הל' מלכים ומלחמות פ"ו ה"ה. להרחבה, ראה: הרב בן ציון קריגר, 'היש לקיים הסכם שלום הסותר את התורה', תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 31-41; הרב בנייהו ברונר, 'חובתה של מדינת ישראל לאנשי צד"ל', תחומין כא (תשס"א), עמ' 164-171. וראה נייר עמדה של צהר לאתיקה, 'האם מוטלת על המדינה חובת סיוע לפליטים', <https://ethics.tzohar.org.il>, שם נטען: "מדינת ישראל חתומה על אמנות בינלאומיות המבטיחות את זכויות הפליטים, והשתמטות מקיום התחייבויות אלו עלולה לגרום לחילול השם".

42. ראוי לציין כאן את דבריו של הרב שאול ישראלי בפרשת הסגרתו של ויליאם נקש, בספרו חוות בנימין, א, סי' כג: "אין חובת הסגרה של פושע חלה על מדינת ישראל... חל בזה הדין של איסור מסירת יהודי למשפט נכרי... ואסור להתחייב בהסכם הסגרה. ואף בדיעבד, לא חל הסכם זה". יש לדייק שאמנת ההסגרה עליה חתומה מדינת ישראל, מחייבת חוקית ואף נקלטה בדיני המשפט הפנימי של מדינת ישראל (חוק ההסגרה תשי"ד-1954), נוסף על אינטרס המדינה להסגיר פושעים כדי להרוויח את האפשרות של החזרת פושעים שברחו ממדינת ישראל, וכן למניעת הוצאת שם רע למדינת ישראל בעולם, כמדינת מקלט לעבריינים. למרות זאת, פסק הרב ישראלי שיש איסור להסגיר עבריין יהודי לידי הגויים. למסקנה דומה הגיעו הרב בנימין רבינוביץ-תאומים, 'הסגרה למאסר נכרי', נעם ז (תשכ"ד). עמ' שלו-שס; הרב יהודה גרשוני, קול צופיך, עמ' ר-רט, ואף הכריע: "ואסור למסורו לגויים, וצריכים למסור נפשינו על המשפט... וכמו שיש למסור נפשינו על כיבוש הארץ, כן יש למסור נפשינו על המשפט, שבו תלוי קיום האומה"; הרב יעקב אפשטיין, שו"ת חבל נחלתו, ג, סי' ע; הרב יהודה בלייך, 'הסגרת פושע לעם נוכרי', תחומין שם, עמ' 303-297. אף הרב עזרא בצרי (אב ב"ד שדן במקרה ויליאם נקש, הטיל עליו צו עיכוב יציאה מהארץ ומנע את הסגרתו למדינה זרה) במאמרו: 'טובת הפרט מול טובת הציבור', תחומין ט (תשמ"ח), עמ' 63-69, הכריע שאין להסגיר את העבריין עקב בעיית עגינות של אשתו,

אמנם יש שפסקו שמכוח דינא דמלכותא דינא, יש חובה הלכתית להישמע להסכם בינלאומי שעליו חתמה המדינה.⁴³

3. התנהגות נדרשת מפליט

בפתיח של האמנה בדבר מעמדם של פליטים (ב, עמ' 9) נכתב: "כל פליט, יש לו חובות כלפי הארץ בה הוא נמצא, הדורשות ממנו במיוחד לשמור את חוקיה ותקנותיה, ואת הסייגים שנעשו בה לשמירת הסדר הציבורי".⁴⁴ דא עקא, נתונים מלמדים שרבים מהמסתננים אינם מקיימים סעיף זה באמנה, אלא עוסקים בפשיעה במאות אחוזים יותר מאשר אזרחי מדינת ישראל.⁴⁵

ולא חשש לשיקול של חילול השם. כנגדם ניצב השופט מנחם אלון, 'דיני הסגרה במשפט העברי', תחומין ח (תשמ"ז), 263-286; וכן: 'תגובה להשגות', שם, עמ' 304-309. פרופ' אלון טען כי יש חובה למסור עבריין זר למדינה הדורשת את הסגרתו, ובאמצעות אקרוטיקה הלכתית (שאותה שללו הרב ישראלי ושאר הרבנים הנ"ל מכל וכל) טען כי "הוראות חוק ההסגרה תואמות לעקרונות המשפט העברי".

43. ראה מאמרו של הרב עזרא בצרי, שם; מנגד, ניצב הרב שאול ישראלי, במאמרו שם, שכתב כי אין להלכת דינא דמלכותא דינא שייכות להסגרת עבריין למדינה אחרת, משום שיש יכולת לדון את העבריין במוסדות המשפט של המדינה, וכן שדינא דמלכותא דינא אינו חל בחוקי מדינה אחרת, ולכן אין חובה הסגרה על פשע שנעשה במדינה אחרת. יש להעיר על השייך של דינא דמלכותא דינא לנושא זה, שהרי דינא דמלכותא דינא אינו חל בחוק שמנוגד לתורה (בעניין שלנו, איסור דאורייתא של מסירת יהודי לגויים), כדברי התשב"ץ, א, קנח: "דמילתא פשיטא היא שבכל דבר שיש בו איסור, אי אפשר לומר דינא דמלכותא דינא להתירו, דבענין ממון הוא דאמרינן הכי, כדאמרינן לעיל, אבל דבר שיש בו איסור, זה לא אָמְרו אדם מעולם... שכיון שאין הרמנות המלך מפקיע איסורי תורה, ולא איסורין דרבנן כלל, ואין דינו דין בדברים אלו". וכך הביא הרב יעקב אריאל במאמרו על דינא דמלכותא דינא בכתובת: <https://vanl.ink/4mVbZ>: "הש"ך בחושן משפט סימן עג, לט, קובע גבול להתערבותו של המלך. אין הוא יכול לשנות את חוקי ההלכה שלנו".

44. ייתכן שניתן לראות בחוקים, תקנות וסייגים של המדינה המארחת, מעין שמירת שבע מצוות בני נח, המהוות נורמות בסיסיות של התנהגות אנושית מוסרית.

45. דו"ח המרכז למדיניות הגירה ישראלית: <https://katzr.net/4519ce>. מעלה נתונים קשים בדבר אחוז הפשיעה של המסתננים, הגבוה במאות אחוזים מאחוז הפשיעה של אזרחי ישראל. לעומת דו"ח זה, בשנתון הסטטיסטי על פשיעה של משטרת ישראל עולה תמונת מצב של התנהגות רגילה יחסית של המסתננים. אולם, יש להוסיף את דבריו של מפקד תחנת לוינסקי, רפ"ק ארז קטעבי: "אני מבקש להבהיר משהו קטן עובדתי. אני מפקד תחנת לוינסקי, התחנה המרכזית, תקראו לה עיר הזרים... לקחנו 148 תיקים של עבירות שוד. בדקנו וראינו שבתוך ה-148 התיקים האלה, 25 האנשים שנעצרו כל העצורים זרים..."

במציאות זו, שבה המסתננים שנכנסו לתחומי מדינת ישראל מבצעים פשעים פי כמה מאזרחי המדינה, ופוגעים במדינה ובאזרחיה, אין למדינה מחויבות להשקיע כספי ציבור למען זרים אלו, בהתאמה להשקעתה באזרחי המדינה שומרי החוק וסדר.⁴⁶

4. פליטים - זרים ולא אזרחים

יתירה מזאת, בכמה מקומות⁴⁷ האמנה עצמה לא השוותה את מעמד הפליטים לאזרחי המדינה הרגילים והעניקה להם זכויות אזרח, אלא דווקא השוותה אותם למעמד של זרים רגילים החיים במדינה לפי החוק. אם כן נראה שלא ניתן להסתמך על הצטרפותה של מדינת ישראל לאמנת הפליטים, ולמצוא בכך סמך לחובה לתת לזרים זכויות כמו לאזרח בישראל, לדוגמה: שירותי ביטוח לאומי; חינוך; בריאות; רווחה ועוד.⁴⁸

לצורך העניין, חטפו למישהי את התיק, שדדו אותה והיא אומרת שסודני או אריתראי שדד אותה. למה המשטרה לא יכולה להגיד את זה? כי יכול להיות שזה גם בחור אתיופי או כה עור אחר. מאחר והבחור הזה לא נתפס, אז מבחינתנו זה 'עבריין לא נודע' ואנחנו לא יכולים להצביע על זה כעובדה" (מתוך פרוטוקול הוועדה לבחינת בעיות העובדים הזרים: <https://katzr.net/b36bc2>). כלומר, המשטרה סופרת רק את התיקים בהם נתפס הפושע, בעוד את שאר הפשעים לא סופרת המשטרה כעבירה של זרים, שמא זה ישראלי כה עור. להרחבה ראה: <https://katzr.net/985ed4>. בנוסף, בשנת 2016, משטרת ישראל תגברה את כוחותיה בדרום תל אביב בעלות של 45.7 מיליון ₪, כמתואר בדו"ח ועדת המחקר של הכנסת: <https://katzr.net/13cc1e>, עמ' 6.

46. ראה: הרב אברהם ישראל שריר, 'על קידוש השם במלחמת מצוה', צהר לא (תשס"ח), עמ' 76: "אמנות והסכמים בין-לאומיים בנויים על בסיס של הדדיות... מדינות שמתכחשות לנורמות הבין-לאומיות (כמו איראן שמאיימת בהשמדתנו) לא צריכים להיות זכאים להגנה של המוסכם בין העמים. הרי בפעולותיהם ובהצהרותיהם, מפקיעים את עצמם מן המוסכם בעמים".

47. האמנה בדבר מעמד הפליטים, פרק כו, עמ' 18: "כל מדינה מבעלות האמנה תעניק לפליטים הנמצאים בהיתר בשטח ארצה את הזכות לבחור להם את מקום מגוריהם ולנוע חופשית בתחומי שטח ארצה, בכפוף לתקנות שיחולו על זרים בכלל באותן נסיבות". כך נכתב גם בנוגע לפרטים נוספים באמנה: רכישת קרקעות ונדל"ן (פרק יג, עמ' 12); חופש תעסוקה (פרק יח, עמ' 14); שיכון הפליטים (פרק כא, עמ' 15) וחינוך (פרק כב עמ' 15).

48. בנוסף לכך, אמנת הפליטים חלה על פליטים, אך בתוך קבוצת המסתננים, חלק גדול הוא מהגרי עבודה ותיירים ללא אשרת שהייה (לפי דבריו של ד"ר משה טרדמן, מתשאל מסתננים מטעם האגף לזרים במשרד הפנים: "רוב מבקשי המקלט... אינם זכאים למעמד של פליט.

ה. חילול השם

סוגיה נוספת בה יש לדון היא חילול השם. עיני העולם נשאות אל עבר מדינת ישראל ביחסם לזרים בכלל ולמסתננים בפרט.⁴⁹ ממשלות זרות בוחשות במערכת המשפט והחוק הישראליים,⁵⁰ כדי לקבע את אזרחות הפליטים ושאר הזרים החיים במדינת ישראל, ולתת להם מעמד של תושבי קבע.

התורה (ויקרא כב, לב) מצווה על איסור חילול השם: "ולא תחללו את שם קודשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשם". הרמב"ם (ספר המצוות, לא תעשה סג), מבאר שאיסור חילול השם חל גם על אדם חשוב העושה מעשה מותר, אך בעיני הציבור הוא נראה כשלילי:

והחלק המיוחד הוא, שיעשה האדם ידוע במעלה והטוב פעולה אחת, תיראה בעיני ההמון שהוא עבירה, ושאין דמיון הפועל ההוא ראוי לנכבד כמוהו לעשות. אף על פי שיהיה הפועל מותר, הנה הוא חלל את השם.

יש הטוענים שמתוקף איסור זה, מדינת ישראל, שאמורה להיות אור לגויים ודגם למוסר אלוקי, אינה יכולה להימנע מלדאוג לרווחת הזרים השוהים בקרבה, ועליה להעניק להם את מלוא הזכויות הניתנות לאזרחיה. כך נקט הרב יהודה עמיטל:⁵¹

חובת קידוש השם ומניעת חילול השם מחייבת למלא כל הבטחה שניתנה על ידי מנהיגי העם הנוגעת לשלומם של נכרים... אינני מכיר הבטחה ממלכתית פומבית יותר מאשר "מגילת העצמאות", עליה חתמו כל מנהיגי המדינה ובה

עריקות מהצבא וחיפוש אחר עתיד כלכלי טוב יותר אינם נכללים בהגדרת האו"ם לגבי מיהו פליט": (<https://katzr.net/10f68f>), ועל אלה, כמובן, האמנה כלל אינה חלה.
49. ברובד העמוק יותר, עיני העולם נשאות לנציגי הא-ל-עלי אדמות, ומחפשות את המוסריות היהודית גם בנושא רגיש זה.

50. ראה בספר מדינה למכירה, פרק ד עמ' 100-126, ובפרט בעמ' 112: "שגרירות גרמניה העניקה בשנת 2012 לארגון א.ס.ף תרומה שיועדה ל'ציוד לפעילות למען פליטים ומבקשי מקלט'. שגרירות שוויץ העבירה לא.ס.ף תרומה לצורך 'מרכז סנגור ותמיכה לפליטים מבקשי מקלט' - כלומר, הגשת עתירות נגד החוקים למניעת הסתננות. על פי הדו"חות האיחוד האירופי וארגוני האו"ם העבירו למוקד הפליטים ולמהגרים במהלך השנים 2012-2021 סכום של 11,142,756 שקלים שנועדו לצורך סיוע, ייצוג וייעוץ משפטי".

51. הרב יהודה עמיטל, 'היחס למיעוטים על פי התורה במדינת ישראל', על יהדות ודמוקרטיה (ירושלים תשס"ג), עמ' 84-88.

הובטח מפורשות שוויון זכויות לכל המיעוטים. הבטחה רשמית זו יש לה, אפוא, משקל הלכתי מחייב המבוסס על קידוש השם ומניעת חילול השם. משום כך, הפרת ההבטחה הינה עוון חמור ביותר.

את דבריו על חילול השם שבהפרת הבטחה שניתנה, סומך הרב עמיטל על המתואר בנביא (שמואל ב' כא, א-ו) על מסירת דוד את צאצאי שאול להריגה בידי הגבעונים:

ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה ויבקש דוד את פני ה', ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים. ויקרא המלך לגבעונים ויאמר אליהם והגבעונים לא מבני ישראל המה כי אם מיתר האמורי ובני ישראל נשבעו להם ויבקש שאול להכותם בקנאתו לבני ישראל ויהודה. ויאמר דוד אל הגבעונים מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה'. ויאמרו לו הגבעונים אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו ואין לנו איש להמית בישראל ויאמר מה אתם אמרים אעשה לכם. ויאמרו אל המלך האיש אשר כלנו ואשר דמה לנו נשמדנו מהתיצב בכל גבל ישראל. יתן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה' בגבעת שאול בחיר ה', ויאמר המלך אני אתן.

שאול נהג עם הגבעונים בדרך רעה,⁵² והגבעונים דרשו 'פיצוי' בדמות הריגת צאצאי שאול. דוד ראה שה' מסכים עם טענת הגבעונים, ולכן מסר להם שבעה מצאצאי שאול, והגבעונים הרגו אותם.

הגמרא (יבמות עט ע"א) דנה במעשה דוד עם הגבעונים והתקשתה בשניים: ראשית, אם שאול חטא - במה אשמים בניו? הרי התורה (דברים כד, טז) ציוותה: "ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו" שנית, לאחר שתולים אדם, ישנו איסור דאורייתא על הלנת המת, וכאן השאירו את שבעת צאצאי שאול תלויים במשך חצי שנה! הגמרא עונה תשובה דומה לשתי השאלות: חילול השם וקידוש השם

52. ישנה מחלוקת בשאלה מה עשה שאול לגבעונים: מפשט הכתובים, שמ"ב כא, א, נראה ששאול הרג אותם, וכך הבין הירושלמי, קידושין פ"ד ה"א. לעומת זאת, מהבבלי, יבמות עח ע"ב, עולה שמקור מחייתם של הגבעונים נפגע עקב הריגת שאול את העיר נוב (שהרי יהושע שם אותם חוטבי עצים ושואבי מים לבית ה'), ולכן הכתוב התייחס אליו כאילו המית אותם: "ואל בית הדמים - על אשר המית הגבעונים" (ע"פ שמ"א שם). וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים? אלא, מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן".

הם כל כך חשובים עד שבכוחם לבטל אפילו איסורי דאורייתא: "מוטב שתעקר אות אחת מן התורה, ויתקדש שם שמים בפרהסיא". כלומר, הגויים שעברו באותו מקום, וראו את נבלת צאצאי שאול, נפעמו מהצדק הישראלי. כתוצאה מכך, התגיררו מהם מאה וחמישים אלף, ושם שמיים התקדש ברבים.

מדברים אלו ניתן ללמוד על החשיבות הרבה של האופן שבו עם ישראל בכלל, ומדינת ישראל בפרט, נתפסים בעיני העולם.⁵³ לעיל (ג) התבאר שלנראות זו ישנה השלכה על יחס שלנו כלפי הגויים, במניעת התפתחות איבה כלפי יהודים. כאן עולה שבנושא חילול השם, מוטל עלינו לשים לב לנראות שלנו בעולם, בפרספקטיבה רחבה יותר. אין מדובר רק במניעת איבה, אלא על קידוש שם שמיים על ידי עם ישראל, ששם ה' נקרא עליו.⁵⁴ ככאלה, מזהירה אותנו התורה להישמר מעשיית פעולות שיפגעו בתדמית של עם ישראל בעולם.⁵⁵

עם זאת, פוסקים הסבירו שההיתר לעבור על איסורי דאורייתא במקרה הגבועונים, היא 'הוראת שעה'.⁵⁶ בנידוננו, לעומת זאת, מחד גיסא אין מדובר באיסורים דאורייתא, ומאידך גיסא אין להקל בפגיעה הלאומית שעלולה להיווצר בעקבות מימון מלא ותמיכה כלכלית רחבה באוכלוסיית הזרים. בהענקת סיוע כלכלי כגון שירותי בריאות לזרים - לבד מנזק לטווח קצר (עלות המימון מכספי משלם

53. להרחבה, ראה: הרב שלמה ריסקין, 'בתוך בני ישראל ולעיני גויים רבים', תחומין ח (תשמ"ז), עמ' 371-372, וכן במאמריהם של הרב ב"צ קריגר והרב בניהו ברונר, לעיל הערה 41.
54. וראה הערת הרב עזריאל אריאל, צהר כט (תשס"ז), עמ' 41: "תפקידו של עם ישראל כ'אור לגויים' הוא להראות לכל האומות דוגמא בכך שהוא פועל על פי המוסר היהודי המקורי, תוך שהוא קורא לכולן לנהוג על פיו, ולא בכך שהוא מאמץ את המוסר המערבי, שבחלקו הגדול מבוסס על הנצרות. המושג 'קידוש השם' לעיני הגויים נגזר מעקרון זה, ולא יתכן שישתעבד אליו".

55. חשוב להדגיש שעצם קיומה של מדינת ישראל הוא קידוש השם בעיני העולם - ראה רצ"ה קוק, 'מזמור יט של מדינת ישראל', לנתיבות ישראל, ב, עמ' ססה: "ערך קידוש השם הגדול לא יסלק בשום אופן מכל ענין המדינה ויום עצמאותה"; הרב אורי כהן, 'מודה לשעבר וחותר לשלב הבא', קוממיות 47 (תשס"ז): "מדינת ישראל היא קידוש השם שכמותו לא היה מיום שגלינו מארצנו"; הרב זלמן מלמד, לזמן הזה - שיחות ליום העצמאות, שיחה מט עמ' 111: "בכל שנה, הולך קידוש השם ומתרבה בתקומת עם ישראל ומדינת ישראל... תקומתה של מדינת ישראל היא קידוש השם כלל ישראלי. מציאות עם ישראל בחוץ-לארץ, בגלות, היא חילול השם, וחזרת עם ישראל לארץ-ישראל הרי היא קידוש השם", ועוד.

56. ריטב"א, שם ד"ה וכי; מאירי, שם ד"ה אף; רמב"ם, הל' מלכים ומלחמות פ"ג ה"י; וראה שו"ת דעת כהן, יו"ד סי' קצג.

המיסים והגברת העומס על מערכת הבריאות), ישנו גם נזק לטווח הארוך (עידוד זרים נוספים להגיע לארץ). שיקולים אלו כשלעצמם אינם בגדר איסור דאורייתא ישיר, אך אין להתעלם מחשיבותם. אם כן, יש הבדלים שונים בין מקרה הגבעונים ובין מה שלפנינו,⁵⁷ ואין להתעלם מהמחיר הכרוך בנתינת זכויות מלאות לזרים. נראה שיש למצוא 'שביל זהב', שמחד גיסא לא יגרום לחילול השם בעולם, ומאידך גיסא לא יביא לתקצוב רחב מדי, שיעלה רבות למשלם המיסים הישראלי ויעודד זרים נוספים לבוא לישראל. אשר על כן, אמנם אין להמעיט בחשיבות הגדולה של מצוות "ונקדשתי בתוך בני ישראל", אך היישום בפועל⁵⁸ צריך לקחת בחשבון גם מכלול שיקולים אחרים.⁵⁹

ו. עניי עירך קודמים

שיקול נוסף שיש לקחת בחשבון בשאלת היחס לזרים, הוא שימוש מושכל במשאבי המדינה. מאחר שתקציב המדינה מוגבל, השקעה בדבר מסוים היא בהכרח הפחתה ממקום אחר.⁶⁰ לדוגמה, כאשר מערכת הבריאות הישראלית (העמוסה בלאו הכי⁶¹) נצרכת להשקיע משאבים במסתננים, מהגרי עבודה, ועוד זרים שאין להם אישור חוקי לשהות במדינת ישראל,⁶² הרי ששירותי הבריאות של אזרחי המדינה עלולים

57. נכון לציין שוני משמעותי בין הגבעונים ובין הזרים: הגבעונים היו גרי תושב, והם קיבלו על עצמם שבע מצוות בני נח, נכנעו, חיו תחת שלטון ישראל, כרתו ברית ושמרו חוק וסדר. לעומת זאת, הנדון שלפנינו הוא ביחס לאנשים שחלקם לא רק שאינם שומרים על שבע מצוות בני נח, אלא עובדי ע"ז, אינם נכנעים תחת שלטון ישראל (על נתוני פשיעה מרובה, ראה לעיל הערה 45). הם לא כרתו ברית עם המדינה, רובם נכנסו בצורה לא חוקית, ועוד.

58. ראה בדבריו של הרב עזריאל אריאל, שם, שכתב כי במקום להשקיע משאבים במעשים שייראו יפה בעיני העולם, עדיף להשקיע בהסברה.

59. עיריית תל אביב מעבירה תקצוב רחב למימון אוכלוסיית הזרים (119 מיליון ₪, ראה בקישור שלהלן). לדוגמא: מנהל קהילה, תרבות וספורט הקצה בשנת 2016, חצי מיליון ₪ עבור מימון מלא של חוגים לילדי הזרים: <https://katzr.net/13cc1e>. יש מקום לתהות, עד כמה מימון זה (שבא על חשבון אזרחי ישראל הרגילים), גרם להטבה בנראות של ישראל ולקידוש השם בעולם.

60. ראה לעיל פרק ה אות ב.

61. לתיאור העומס הקיים בבתי החולים, ראה באתר משרד הבריאות: <https://katzr.net/7f8b44>

62. חורגים מכך עובדים זרים ותיירים עם אישור. ביחס לשני אלו, יש אינטרס ציבורי מובהק

להיפגע, דבר שעלול לגרום להעלאת אחוזי התמותה או גרימת סבל בקרב אזרחי ישראל. והוא הדין ביחס לשירותי בריאות, רווחה, שירותי עזר עירוניים ועוד.⁶³

חז"ל (בבא מציעא ע"א ע"א) מלמדים שבחובת העזרה לנצרכים, המעגל הקרוב קודם:

דתני רב יוסף, 'אם כסף תלוה את עמי את העני עמך', עמי ונכרי - עמי קודם, עני ועשיר - עני קודם, ענייך ועניי עירך - ענייך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת - עניי עירך קודמין.

בצורה דומה כתובים הדברים במדרש (תנא דבי אליהו, פרשה כה):

יש לו לאדם מזונות הרבה בתוך ביתו, ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים, כאיזה צד יעשה? יפרנס את אביו ואת אמו תחילה, ואם הותיר - יפרנס את אחיו ואת אחותו, ואם הותיר - יפרנס את בני ביתו, ואם הותיר - יפרנס את בני משפחתו, ואם הותיר - יפרנס את בני שכונתו, ואם הותיר - יפרנס את בני מבוי, מיכן ואילך - ירבה צדקה בישראל.

כך נפסק גם בשו"ע (חו"מ ז, א): "וקרובו עני קודם לעניים אחרים, ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת". אם כן, הנחיית התורה היא לתעדף את המעגל הקרוב בחלוקת המשאבים. יש לברר עד כמה, ובאיזה מחיר.⁶⁴

עיקרון זה מתבטא גם בסוגיית פדיון שבויים (גיטין מה ע"א), שממנה עולה שאין לפדות את השבויים בכל מחיר, "מפני תיקון העולם". בגמרא דנו בשאלה מה הטעם לכך: "משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפיי?", וביאר

להעניק להם שירותים ציבוריים, שכן רצון המדינה הוא שהם יגיעו למדינת ישראל, לחיזוק שוק העבודה והתיירות.

63. אמנם ניתן לממן את עלויות החזקת הזרים מתקציבי התרבות והספורט, ולא מתקציבי חינוך או בריאות, אך המשמעות של קיצוץ בתקציב היא זהה: הוצאות שהציבור ראה כנצרכות, ובשקלול כלכלי באות על חשבון הוצאות בריאות נצרכות, הולכות כעת למימון זרים.

64. כמוכן, אין הכוונה להעדפה מוחלטת של הקרובים, אף כשהרחוקים יגוועו ברעב, אלא העדפה מבוקרת המעגל הקרוב, יחד עם דאגה לתקצוב בסיסי לרחוקים. ראה ערוך השולחן, יו"ד רנ"א, ה: "וחלק גדול מהצדקה יתן לקרוביו ועניי עירו, ומעט מחוייב ליתן גם לרחוקים ועניי עיר אחרת, דאם לא כן, עיר של עניים יגועו ברעב ח"ו". ראה גם חכמת אדם, כלל קמה, ה; ועי' דרך אמונה, ה' מתנות עניים פ"ז אות קד, שנקט כך, והביא מקורות רבים הסוברים כך; וראה על כך גם במאמרו של הרב פרופ' נריה גוטל, 'גירוש מסתננים', תחומין לט (תשע"ט), עמ' 233-234.

רש"י (שם): "מפני דוחקא דציבורא הוא - אין לנו לדחוק הצבור ולהביאו ליד עניות בשביל אלו". לפי דעה זו, שהתקבלה על ידי רבים מן האחרונים,⁶⁵ עולה, שאין להביא את הציבור לידי תשלום כלכלי גבוה, הגם שמנגד עומדת סכנת חיים של אדם יחיד. יציבות הכלכלה היא יסוד חשוב, הטומן בתוכו צד של פיקוח נפש,⁶⁶ כדברי החתם סופר (שו"ת חו"מ קעז): "אבל ציבור הנדחק, ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש".⁶⁷

כל זה נאמר בנוגע להצלת חיים של יהודי, שעלולה ליפול למעמסה על כספי הקופה הציבורית. קל וחומר כאשר מדובר בזרים, שנכנסו למדינת ישראל נגד החוק, שאין לממן את צריכתם על חשבון הקופה הציבורית.

על אף האמור לעיל, ישנו מקום להעניק סיוע למדינות הנמצאות במצוקה, אסון טבע, מלחמה וכדו'. מדינת ישראל נוהגת לשלוח משלחות חילוץ לאזורים מוכי אסון ברחבי העולם.⁶⁸ כספים רבים עוברים למימון משלחות אלו ולעזרה למדינות זרות, על חשבון משלם המיסים הישראלי, במקום להגיע למימון צרכים פנימיים של מדינת ישראל.

המדינה מוציאה משלחות אלו, לא רק כדי לעזור למעגלים רחוקים, אלא גם ממחשבה על המעגל הקרוב - אזרחי המדינה. כאשר מדינת ישראל שולחת סיוע הומניטרי למדינה במצוקה, היא מצפה לקבל בתמורה בבוא העת תמיכה חזרה, בין אם באותו מטבע, כמו סיוע בעת אסון טבע שעלול חלילה להתרחש גם

65. ראה שו"ת הרדב"ז, א, סי' מ; ים של שלמה, גיטין ד, סו; שו"ת מהר"ם לובלין, סי' טו; ב"ח, יו"ד סי' רנב סק"ג; שו"ת חיים שאל, א, סי' לה; ממשפטי המלוכה, עמ' 255-282, ועוד. אמנם הרמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ח ה"ב, והשו"ע, יו"ד רנב, ד, פסקו כטעם השני בגמרא: כדי שלא יבואו לשובת יותר.

66. התייחסות לסוגיות נוספות העוסקות בפגיעה ביחיד מול תועלת ציבורית, ניתן לראות בספרו של הרב פרופ' נריה גוטל, ממשפטי המלוכה, ובפרט פרק יא.

67. מסקנה דומה כתב הרב רועי זק, 'הקצאת משאבים ציבוריים', כתר יא, עמ' 279: "חלה על השלטון חובה הלכתית לשמור על יציבותה התקציבית של הקופה הציבורית, ולפיכך, אין להפריז במימון תפקידים שלטוניים, גם כאלו הנוגעים לפיקוח נפש של הפרטים, מעבר ליכולותיה הסבירות של הקופה הציבורית".

68. תיאור על משלחות אלו בעשרות השנים האחרונות, ראה באתר פיקוד העורף: <https://www.idf.il>

בישראל,⁶⁹ ובין אם בתמיכה בזירה הבינלאומית, בהצבעות באו"ם וכו'. זאת ועוד, יש בכך גם חיזוק מעמדה ותדמיתה של מדינת ישראל ברחבי העולם.⁷⁰ אם כן, אין מדובר רק בנתינה אלטרואיסטית, אלא בנתינה המשרתת אינטרסים ציבוריים של מדינת ישראל: מדיניים, כלכליים ותדמיתיים, יחד עם עצם התרומה לאחר. בשל כל האמור, דומה שנכון ללכת לפי שורת הדין, ולא להעדיף תקצוב של המעגל הרחוק על חשבון המעגל הקרוב.

אמנם כאשר ישנו מקרה של פיקוח נפש, הגם שהוא זר ולא אזרח, יש להעדיף את הטיפול בו על פני טיפול בנושאים אחרים, ולא להפקיר אותו רק משום שהוא זר.⁷¹ אפשר שיש ללמוד עיקרון זה מדברי המדרש (ילקוט שמעוני, מלכים א' רמז קפו):

שבא הרעב בימי דוד שלש שנים, וכמה תסבריות היו לו לדוד צבורין מכסף וזהב, מה שהיה מתקין לבית המקדש, היה צריך להוציא ולהחיות בו את הנפשות, ולא עשה כן. אמר לו הקדוש ברוך הוא: בני מתים ברעב, ואתה צובר ממון לבנות בו בנין?!⁷²

בניית בית המקדש היא מהמטרות החשובות ביותר של עם ישראל. למרות זאת, כאשר היו בני ישראל בסכנת רעב, נדרש דוד המלך להוציא את הממון שאסף לבניית המקדש, ולהשתמש בו להחיות את נפשות ישראל. אמנם אין מכאן ראייה ברורה, מכיוון ששם היה מדובר ביהודים, ואילו אנו דנים בזרים גויים, אולם העיקרון העולה הוא שאין לתת לאנשים לרעוב למוות, כאשר נעשה שימוש בכסף שיכול היה להחיותם, ואף אם השימוש הוא למטרות חשובות.⁷²

69. כך אירע בזמן השריפה הגדולה בכרמל (בשנת 2010), שכמה ממדינות העולם נרתמו ושלחו סיוע בכיבוי השריפה.

70. ראה הרב אבישי בן דוד, 'סיוע לנכרים במקרי אסון', אמונת עתיך 124 (תמוז תשע"ט), עמ' 97-106.

71. ראה אהבת חסד, חלק ב, פרק כ סעיף ב: "אל יבזבז יותר מחומש, היינו בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה, אבל כשבאו לפניו עניים רעבים או ערומים, שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם... אבל אם נוגע לפקוח נפש ממש, כגון שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבוננו - אין שייך בזה שיעור חומש, ולא אמרו בב"מ ס"ב, רק דחיינו קודם לחיי חבירו, אבל דעשרו קודם לחיי חבירו לא מצינו". וראה בספר ממשפטי המלוכה, פרק ד.

72. ראה גם ירושלמי, פאה פ"ח ה"ח: ביקורת על שימוש בכספים לבניית בית מדרש על פני תמיכה בעניים.

ז. אכיפה בררנית

עד כאן, דנו בשאלת זכויות הזרים. להשלמת התמונה, ניתן דעתנו בקצרה לשאלת אכיפת החוק כלפיהם.

אסור לחוק שלטוני להיות מפלה.⁷³ הרמב"ם (הל' גזילה פ"ה הי"ד) מנסח את הדרישה לשוויון בחוק כך:

כללו של דבר: כל דין שיחוקק אותו המלך לכל, ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו, אינו גזל; וכל שיקח מאיש זה בלבד, שלא כדת הידועה לכל, אלא חמס את זה, הרי זה גזל.

התורה (במדבר טו, טז) מצווה על שוויון בין אזרח יהודי ובין גר שהתגייר: "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם". אונקלוס (שם) ויונתן בן עוזיאל (שם) ביארו שהגר שעליו מדובר כאן הוא גוי שהתגייר, ולא גר תושב. כך משמע גם מהספרי (במדבר קט ד"ה הקהל): "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם, בא הכתוב והשווה את הגר לאזרח בכל מצוות שבתורה".

הרב הרצוג⁷⁴ כתב:

הרי לנו שני עמודי התורה הללו, הראב"ד ומרן בעל שולחן ערוך ז"ל, מסכימים לדעת אחת, שנכרי שאינו עובד ע"ז - אע"פ שלא קיבל בפני בית דין של ישראל, אין למנוע ממנו הישיבה בארץ ישראל. חוץ מזה, כבר הכריע קודמי ז"ל⁷⁵ שאומה שלמה שקיבלה עליה שבע מצוות, גם בזמן הזה יש להם דין גרים תושבים.

לדעתנו, ניתן לראות את הזרים החיים במדינת ישראל כבעלי אישור חוקי-הלכתי לשהייה זו, בדומה ל'גר תושב' שחי בארץ ישראל תחת שלטון היהודים.⁷⁶ גר

73. להרחבה, ראה מנחם אלון, המשפט העברי, א, עמ' 617-625; הרב אורי סדן, 'אכיפה בררנית בהלכה', תחומין לח (תשע"ח), עמ' 345-355.

74. 'זכויות המיעוטים לפי ההלכה', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 171.

75. כוונתו לרא"ה קוק, הרב הראשי האשכנזי שקדם לו.

76. יוצאים מן הכלל יהיו זרים עובדי ע"ז, שאותם לא ניתן לראות כגרי תושב (ראה לעיל פרק יד). על השלכות נוספות שנובעות מהצעה זו, ראה הרב איתם הנקין, 'על מכירת קרקע לגויים ו"מכתב הרבנים"', המעין 200 (טבת תשע"ב), עמ' 112.

תושב' מחויב לשמור על שבע מצוות בני נח, ולקבל את שלטון ישראל. במצב זה, יש אף מצווה להחיותו ולדאוג לו כישראל, כדברי הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"י ה"ב): "וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותן".⁷⁷ אולם, אם לדמותו ל'גר תושב', שנענש בחומרה אם עובר על אחת משבע מצוות בני נח (רמב"ם, הל' מלכים פ"ט ה"ד) - יש להעניש את הזר במידה שאינה פחותה מהעונש הקבוע בחוק. לחילופין, ניתן לגרשו מהארץ, שהרי לא ניתן לראותו יותר כגר תושב שיכול לגור בארץ.⁷⁸

ה. הצעה למדיניות ציבורית ביחס לזרים

לעיל (4ג) התבאר שהתורה רוצה שננהג עם הזרים החיים בארץ ישראל ובעולם בכלל, בדרך של עשיית הישר והטוב. יש לברר אילו זכויות נכללות בקטגוריה זו, ואילו זכויות יש להעניק רק לאזרחי המדינה.

מקובל לחלק את זכויות האדם לשתי קטגוריות:⁷⁹

1. זכויות אדם בסיסיות (נגטיביות) - כגון: הזכות לחיים וביטחון, לכבוד, לחירות, לשוויון, לפרטיות, לקניין, להליך הוגן, לחופש העיסוק, לחופש הביטוי ועוד.

77. ראה בהרחבה אנציקלופדיה תלמודית, ערך גר תושב, טורים רפט-שד.
 78. בקיץ תשפ"ג, סבלה צרפת מגל התפרעויות של מהגרים מוסלמים, עקב ירי במהגר מוסלמי שברח מהמשטרה הצרפתית לאחר עבירת תנועה. צרפת ושאר מדינות אירופה רוויות במיליוני מהגרים זרים המאיימים על יציבותן. נראה שניתן להציע למדינות אירופה לפעול בקבלת מהגרים על פי אימוץ המודל של 'גר תושב' שבנוי על שלושה כללים:
 א. התקופה שבה היובל נוהג, היא תקופה שבה עם ישראל נמצא בשיא פריחתו החומרית והרוחנית. במצב כזה, הוא כולל בתוכו את המיעוטים באופן טבעי, מבלי להיות מושפע מהם יתר על המידה.
 ב. תנאי לקבלת גר תושב הוא עזיבת התרבות האלילית ואימוץ 'דת בני נח'. זהו תנאי הכרחי להיטמעות תרבותית שלהם בינינו.
 ג. התנאי האחרון הוא פיזורם, "שלא יעשו שכונה", כדי שלא ייצרו אי של זהות ותרבות נבדלי, ומניעת התאגדותם נגד השלטון.
 אילו אירופה הייתה מקפידה על כללים אלו בקליטת הפליטים, כנראה שלא היו מתרחשות אותן התפרעויות. בצורה דומה ניתח את הדברים הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה - העם והארץ, פרק ה' הערה 5, עמ' 140.
 79. רות גביזון, זכויות אדם בישראל, עמ' 11-13.

2. זכויות חברתיות וכלכליות (פוזיטיביות) - כגון: הזכות לביטוח בריאות, ביטוח לאומי, שירותי חינוך, רווחה, תרבות ועוד.⁸⁰

לפי הנאמר, נראה שיש להעניק להם את החלק הראשון - זכויות אדם בסיסיות. לא כן החלק השני - זכויות חברתיות וכלכליות, שהן שלב נוסף במכלול הזכויות שהמדינה מעניקה לאזרחיה, על בסיס מארג חברתי, שבו אזרחי המדינה מעמידים שירותים ציבוריים שישמשו אותם. אזרחי המדינה מחויבים לשלם מיסים שבאמצעותם מפעילה המדינה את מערכותיה, ובשל כך הם זכאים לזכויות חברתיות וכלכליות שאותן הם מממנים.⁸¹ מרבית הזרים השוהים במדינת ישראל אינם נושאים בעול מימון ההוצאה הציבורית על שירותים אלו,⁸² ולכן המדינה אינה חייבת להעניק להם זכויות חברתיות וכלכליות אלו.⁸³

80. גם זכויות פוליטיות: לבחור להיבחר, וגם שירות במגנוני המדינה, נתונים רק לאזרחי המדינה ולא לאזרחים או זרים השוהים בה.

81. בשיטת המס של חז"ל, קיים מיתאם בין תשלום מס להנאה משירותים ציבוריים. לדוגמה, הרמב"ם, הל' שכנים פ"ו ה"ה, פסק כי "כל הדברים שצריך לשמירת העיר - לוקחין מכל אנשי העיר, ואפילו מן היתומים; חוץ מתלמידי חכמים, שאין ת"ח צריכין שמירה, שהתורה שומרתן". וכן כתב שם, ה"ו: "היו חופרין נהר להביא בו מים למדינה - גובין אף מן היתומים, שזו זכות להם, כדי שישקו ממנו שדותיהם וכרמיהם. לפיכך, אם אירע להם דבר שלא באו המים, הואיל ולא נהנו מהן היתומים, מחזירין להם כל מה שנלקח מהן; וכן כל כיוצא בזה". כך מגדירה הגמרא, ב"ב ח ע"א, את תקופות המגורים בעיר שלפיהן נחשב אדם לתושב העיר לענין חיוב במיסי העיר, ומנגד, רק עני שמכירים אותו (קרי שהוא מתושבי העיר) זכאי לקבל צדקה כפי שהוא נצרך, ולא רק צדקה בסיסית, כמבואר ברמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ז ה"ו.

82. נכון הוא שהם משלמים מיסים עקיפים, כדוגמת מע"מ - ובמקביל, הם נהנים מתשתיות המדינה כמו כבישים, מים, תחבורה ציבורית, תקשורת, חשמל, שמירה וביטחון. מיסים ישירים, כדוגמת כמו מס הכנסה, מס בריאות, ביטוח לאומי, מס מקרקעין, מס שבח ועוד, רובם אינם משלמים, שהרי זר ללא אישור חוקי לשהייה בארץ אינו יכול לקבל את שכרו באופן המוכר על ידי המדינה ומדווח לרשויות המס, וגם אלו ששכרם מדווח לרשויות המס אינם משלמים מס בריאות, שהרי חוק בריאות ממלכתי, התשנ"ד-1994 חל רק על אזרחי ישראל. ראה: <https://vanl.link/hQvC6>. ביטוח לאומי מנוכה בשיעור זעיר לעומת אזרח גילי, וגם זה רק ממי שמקבל את שכרו באופן המוכר על ידי רשויות המס; ראה: <https://vanl.link/OjThi>.

83. שירותי הבריאות במדינה ניתנים על בסיס ביטוח בריאות שאותו רוכש האדם באמצעות תשלום מס בריאות. אמנם פרמיית התשלום משתנה לפי ההכנסה של האדם, אך אין זה סותר את המרכיב הביטוחי שקיים בשירותי הבריאות, ומי שלא רכש ביטוח אינו זכאי ליהנות ממנו. זכות המדינה להחליט לגבות את מס הבריאות בצורה פרוגרסיבית (ככל

זאת ועוד, אין לאפשר לזרים להתכנס כולם למקורם מגורים אחד (כגון דרום תל אביב), ולא לגור בסמיכות לגבולות המדינה, אלא לפזרם ברחבי הארץ (לעיל אות א).

סיכום

צודקת המדינה כאשר אינה מעניקה שירותי בריאות, רווחה וביטוח לאומי לזרים⁸⁴ החיים במדינת ישראל. מעשית, ילדי הזרים כן נהנים ממכלול שירותים אלו, אשר לוקחים נתח לא מבוטל מכספי הציבור.⁸⁵ נראה כי הלכתית, מימון זה אינו נכון. זר שמבצע עבירה, יש להענישו בחומרה שאינה פחותה מחומרת ענישתו של אזרח. יש מקום לשקול הענקת חנינה, בכפוף לעזיבתו את הארץ. בנוסף, יש להקפיד שהזרים לא יתגוררו באזורים מיוחדים להם, אלא לפזרם ברחבי הארץ. ולבסוף, בהענקת סיוע בסיסי של מזון ושירותי בריאות חירום לכלל הזרים הנמצאים במדינת ישראל,⁸⁶ ממשיכה המדינה את מוסר האבות:

וזה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים. היינו, שהתנהגו עם אומות העולם - אפילו עובדי אלילים מכוערים - מכל מקום, היו עמם באהבה, וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריא... והיינו ממש כאב המון גוים, שאף על גב שאין הבן הולך במישרים, מכל מקום שוחר שלומו וטובו (העמק דבר, פתיחה לספר בראשית).

שאדם מרוויח יותר, אחוז התשלום שלו עולה), כך שיש מי שמשלם יותר ומי שמשלם פחות. נמצא כי הזרים (למעט תיירים ועובדים זרים חוקיים שמבוטחים בביטוח בריאות), שכלל אינם משלמים מס זה שנגבה דרך המעסיק, אינם זכאים לקבלת שירותי בריאות. וראה הערה 86.

84. יוצאי דופן הם זרים בעלי אישור חוקי, כמו עובדים זרים ותיירים עם אשרת שהייה.
85. להלן כמה נתונים על ההוצאה הציבורית לזרים. על פי דו"ח וועדת המחקר של הכנסת לשנת 2016, הוציאה המדינה 76 מיליון ש"ח על טיפולי בריאות לזרים; תגבור כוחות משטרה באזורי הזרים עלה 46 מיליון ש"ח; עיריית תל אביב הוציאה (העירייה ביקשה מהמדינה שיפוי על ההוצאה הציבורית עבור הזרים) על שירותי חינוך; שירותים חברתיים; שירותי תרבות וספורט; ותפעול מבני ציבור עבור הזרים, סכום של 119 מיליון ש"ח; ראה: <https://katzr.net/13cc1e>

86. יש לציין שלפי חוק זכויות החולה התשנ"ו-1996, פרק ג' 3ב, "במצב חירום רפואי, זכאי אדם לקבל טיפול רפואי דחוף ללא התניה".

והתומכיה מאושר

מרכז תורה ומדינה
מברך את כל השותפים לדרך אשר תרמו
להוצאת ספר זה

ישלם ה' פועלכם
ותהי משכורתכם שלמה מעם ה'

לע"נ

הרב אליהו אביחיל
אבידן בן אברהם
שמשון בן אברהם
גמליאל בן אברהם

ולהצלחה כללית
למשפחת צונגלוי

לע"נ

אסתר בת חנה
גיתית בת אסתר

לרפואת
נוריאל בן טאוס

לזכות

יהודה ואסתר ליברמן

בריאות איתנה
אריכות ימים
שפע ונחת

מהמשפחה

לע"נ
דב בן אסתר

לזכות
משפחת רון
הצלחה, בריאות, פרנסה טובה
וכל הישועות

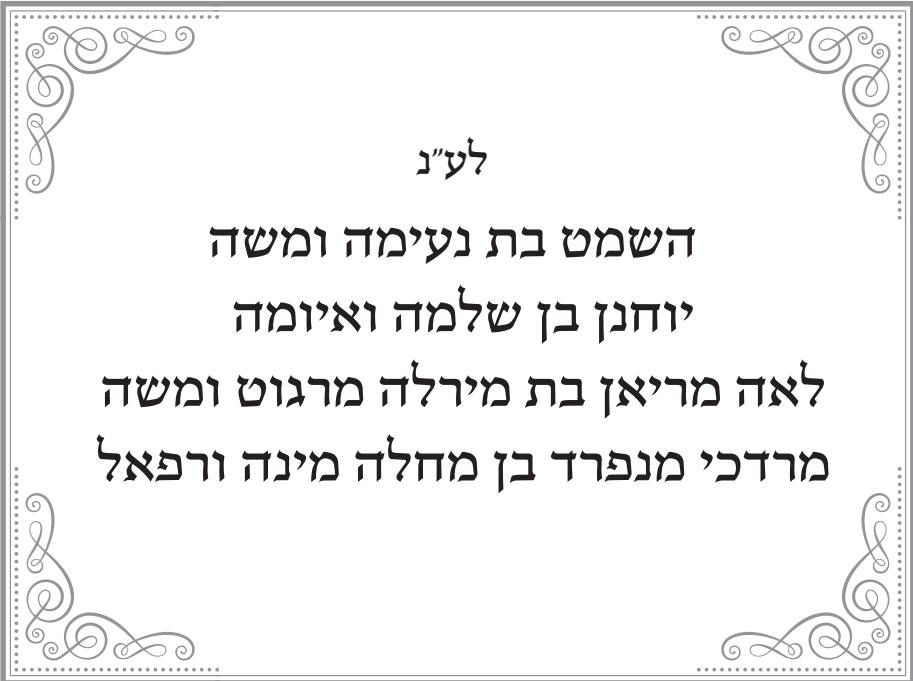
לזכות
משפחת לנדסמן המורחבת
הצלחה, רפואה, בריאות,
שפע והצלחה

לע"נ
יעקב בנימין בן אברהם

לע"נ
האישה הצדקת אמי מורתי
רבקה אסתר יחיאלי ע"ה
בת רבי עובדיה זצ"ל
נלב"ע ג' בניסן התשע"ח

להצלחת
משפחת גרינברג
משפחת חדד

לע"נ
השמט בת נעימה ומשה
יוחנן בן שלמה ואיומה
לאה מריאן בת מירלה מרגוט ומשה
מרדכי מנפרד בן מחלה מינה ורפאל

לע"נ
נחום בן שמואל בער וחנה
שמחה בת יצחק ומרים
יוחנן יצחק בן נחום ומרים

לבריאות איתנה
שרה שרינה בת נחום ושמחה

לע"נ
רבי יוסף אוחנונה בן רחל
פריחה אוחנונה בת מינה
שלום אוחנה בן פריחה

לע"נ
חיים סרור בן אלגרה
רוברט אייבנשוץ בן שרה
יעקב בן שנטל

להצלחת
משפחת הרשקוביץ

לרפואה שלימה
יהושע אריה בן
דינה יהודית

ולזכר
כל קדושי ישראל

ברכה והצלחה
בכל מכל כל

אלתר יעקב בן יצחק מאיר
וצביה לבית משפחת זידמן
ואשתו חנה בת דב וכוכבה אסתריה
למשפחת בטר

אסתר חוה בת חנה ובעלה ישראל
מנחם יגאל בן הרב משה

בנימין מאיר בן אלתר יעקב
ואשתו עטרה בת שרה חיה

שי חיים בן אלתר יעקב
ואשתו שירה מרים
בת חנה לאה

זיווג הגון
ישורון בן יעל
רעות בת יעל

זרע קודש בר קיימא
אריאל בן יעל

לרפואה שלימה
והצלחה
משה בן עליזה
רוגן דניאל בן חנה

להצלחה וכל הישועות

נתנאל בן משה
זמירה בת רבי
אברהם יהודה הכהן

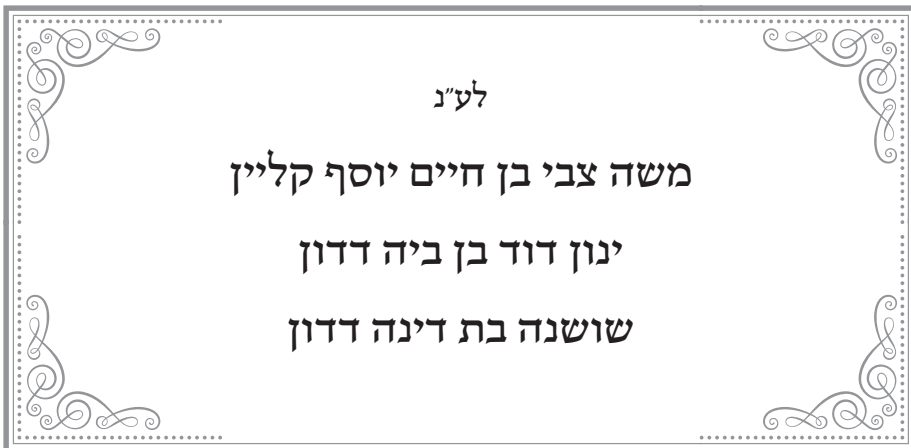
וילדיהם
אפרת, אלירז, אביגיל,
אסף בנימין, אסנת

לזכר
אברהם בלום הי"ד

שנפל במלחמת
יום הכיפורים

לע"נ
ששון בן ברקנה
ולהצלחה ברוחניות
ובגשמיות
למשפחת דביר

להצלחה, ישועות
וברכות
משפחת סמנדרוב

להצלחת
משפחת כהן
המורחבת

לאחדות
עם ישראל

לע"נ

שמואל מרדכי בן אשר דב
הינדא בת נפתלי מאיר
דוד בן יהודה הכהן
לאה בת מרדכי צבי
יהודה יאיר בן נפתלי מאיר

לע"נ
צבי בן יצחק הכהן עמיתי

לע"נ
שמואל בן
שאול הכהן
רפפורט

לע"נ
ויקטור סלם

לזיווג הגון
מורי מנחם בן ימימה בלה

לזיווג הגון
מוריה רותם בת בלומה

לרפואה שלימה
בנימין דב בן רחל סימא

לרפואה שלימה
אדלה בת אסתר, משה בן זהבה זקיה

לרפואה שלימה
חפציבה בת מיכל

לע"נ
נילי שמרלינג בת משה צבי ואסתר

לע"נ
עדינה (אינסה) מורוז בת ישראל

לזיווג
ליאל אביטל בת יסמין סימה

להצלחת
משפחת שחור

לע"נ
יולי בת עקיבא קסטלמן

להצלחה בעולם המוזיקה
חיים ישראל בן הרב דוד ליבור

להצלחת
בני משפחת גולדברגר

